Davlatning iqtisodiy jarayonlardagi ahamiyati va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari

Mamatqulov Bekzod Akmalovich
Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi
mustaqil tadqiqotchisi
bekzodmamatkulov4444@gmail.com
ORCID:0009-0004-2019-222X

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlatning iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishdagi o'rni, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi strategik vazifalari hamda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan. Klassik, neoklassik, keynschilik va institutsional iqtisodiyot nazariyalari qiyosiy tahlil qilinib, ularning investitsiya siyosatidagi ahamiyati ochib berilgan. Makroiqtisodiy barqarorlik, institutsional muhit, huquqiy kafolatlar, infratuzilma va davlat boshqaruvi samaradorligining investitsiya oqimlariga ta'sir kanallari ko'rib chiqilgan. O'zbekiston sharoitida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat boshqaruvi, iqtisodiy jarayonlar, xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, iqtisodiy o'sish, institutsional rivojlanish, investitsiya siyosati.

1. Kirish

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, xalqaro kapital harakatining jadallashuvi va milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi investitsion raqobatning kuchayishi davlatning iqtisodiy jarayonlardagi rolini qayta baholash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Davlat investitsiya muhitini shakllantiruvchi, strategik tarmoqlarni rivojlantiruvchi va bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish, eksport imkoniyatlarini rivojlantirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishda muhim manbadir. Biroq investorlar qarorlariga bozor hajmidan tashqari makroiqtisodiy barqarorlik, mulk huquqi, soliq tizimi, infratuzilma va davlat boshqaruvi sifati ham ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiya muhitini yaxshilash, xorijiy kapital ishtirokidagi loyihalarni kengaytirish va sanoatni modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot maqsadi davlatning iqtisodiy jarayonlardagi

CC BY 4.0 https://doi.org/10.5281/zenodo.24088234

ishtirokini izohlovchi nazariyalarni tizimlashtirish, xorijiy investitsiyalar omillarini aniqlash va davlat investitsiya siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

2. Adabiyotlar sharhi

Adam Smith (1776) bozor mexanizmlari va raqobatning resurslar taqsimotidagi ahamiyatini asoslagan, ayni paytda davlatning adolat, mudofaa va jamoat infratuzilmasiga oid vazifalarini e’tirof etgan. John Maynard Keynes (1936) yalpi talab va bandlikni barqarorlashtirishda fiskal siyosatning ahamiyatini ko‘rsatgan.

Douglass North (1990) institutlar, mulk huquqlari va transaksion xarajatlarning iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini tahlil qilgan. John Dunning (1988) OLI paradigmasida xorijiy investitsiyalarni mulkchilik, joylashuv va ichkilashtirish ustunliklari bilan tushuntirgan. Paul Romer va Robert Lucasning ishlari inson kapitali va innovatsiyalarning uzoq muddatli o‘sishdagi o‘rnini asoslaydi.

1-jadval. Davlatning iqtisodiy jarayonlardagi rolini izohlovchi nazariy yondashuvlar

Yondashuv	Namoyandalar	Davlat roli	Investitsiyalar bilan bog‘liqligi
Klassik	A. Smith, D. Ricardo	Bozor erkinligi va jamoat vazifalari	Raqobat va savdo
Neoklassik	A. Marshall, R. Solow	Bozor samaradorligini qo‘llash	Kapital unumdorligi
Keynschilik	J. M. Keynes	Yalpi talabni tartibga solish	Makrobarqarorlik
Institutsional	D. North, O. Williamson	Huquqiy muhit yaratish	Xatar va transaksion xarajatlarni kamaytirish
OLI	J. Dunning	Joylashuv ustunliklariga ta’sir	Investor mamlakat tanlovi
Endogen o‘sish	P. Romer, R. Lucas	Innovatsiya va inson kapitali	Texnologiya transferi

Nazariy yondashuvlar bir-birini to‘ldiradi: investor uchun bozor imkoniyatlari bilan bir qatorda davlat siyosatining prognoz qilinishi, huquqiy himoya va iqtisodiy barqarorlik ham muhimdir.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, induksiya, deduksiya, mantiqiy umumlashtirish va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Davlat boshqaruvi funksiyalari, investitsiya muhiti va kapital oqimlari o‘rtasidagi nazariy bog‘liqliklar o‘rganildi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega: ekonometrik

koeffitsiyentlar baholanmagan va jadvallar statistik kuzatuvlar emas, konseptual umumlashtirishlardir.

4. Natijalar va muhokama

4.1. Davlatning iqtisodiy jarayonlarni boshqarishdagi funksional ahamiyati

Davlat iqtisodiy subyektlar uchun barqaror muhit yaratish, raqobatni himoya qilish, infratuzilmani rivojlantirish, makroiqtisodiy xatarlarni kamaytirish va investitsiyalarni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Uning tartibga soluvchi, barqarorlashtiruvchi, taqsimlovchi, rag‘batlantiruvchi va institutsional funksiyalari o‘zaro bog‘liqdir.

2-jadval

Davlatning iqtisodiy boshqaruv funksiyalari va investitsiya jarayonlariga ta’siri

Funksiya	Mexanizm	Kutiladigan ta’sir
Tartibga solish	Qonunchilik, litsenziyalash	Huquqiy aniqlik
Barqarorlashtirish	Fiskal va monetar siyosat	Makroxatarlarni kamaytirish
Infratuzilma	Transport, energetika	Xarajatlarni kamaytirish
Rag‘batlantirish	Maqsadli imtiyozlar	Loyihalar jozibadorligi
Institutsional rivojlanish	Mulk huquqi, sud tizimi	Investor ishonchi
Inson kapitali	Ta’lim va ilmiy tadqiqot	Mehnat unumdorligi

Soliq imtiyozlari investorga afzallik yaratishi mumkin, ammo infratuzilmadagi uzilishlar yoki huquqiy noaniqlik bu afzallikni kamaytiradi. Shu bois investitsiya siyosati institutsional islohotlar va makroiqtisodiy barqarorlik bilan uyg‘unlashishi lozim.

4.2. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy-iqtisodiy mexanizmlari

Investor kutilayotgan daromad, xarajatlar, bozor hajmi, infratuzilma va huquqiy kafolatlarni kompleks baholaydi. Dunningning OLI paradigmasida mulkchilik ustunligi kompaniya aktivlarini, joylashuv ustunligi qabul qiluvchi mamlakat imkoniyatlarini, ichkilashtirish ustunligi esa operatsiyalarni kompaniya ichida amalga oshirish afzalligini anglatadi. Davlat ayniqsa joylashuv ustunliklariga ta’sir ko‘rsatadi.

3-jadval

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga ta’sir etuvchi omillar

Omillar	Ko‘rsatkichlar	Ta’sir mexanizmi
Makroiqtisodiy	YaIM, inflyatsiya, valyuta kursi	Bozor va xatarlar
Institutsional	Boshqaruv sifati, qonun ustuvorligi	Ishonch va xarajatlar
Moliyaviy	Soliq, kredit sharoiti	Rentabellik

Infratuzilmaviy	Energetika, transport, internet	Ishlab chiqarish samaradorligi
Mehnat	Malaka, unumdorlik	Kadrlar ta’minoti
Tashqi iqtisodiy	Savdo bitimlari, eksport bozorlari	Bozorlarga chiqish

Bozor izlovchi investorlar ichki talabga, samaradorlik izlovchilar xarajat va unumdorlikka, resurs izlovchilar esa tabiiy boyliklarga e’tibor qaratadi. Shu sababli investitsiya siyosati tarmoq va investor motivlariga moslashtirilishi zarur.

4.3. Davlat boshqaruvi samaradorligi va xorijiy investitsiyalar o‘rtasidagi konseptual bog‘liqlik

Davlat xizmatlari sifati, qonunchilikning barqarorligi, tartibga solish sifati va korrupsiyaga qarshi mexanizmlar investor ishonchiga ta’sir etadi. Ushbu munosabatni quyidagi nazariy ekonometrik spetsifikatsiya orqali ifodalash mumkin:

$$FDI_t = \beta_0 + \beta_1 GDP_t + \beta_2 INF_t + \beta_3 GE_t + \beta_4 RQ_t + \beta_5 RL_t + \beta_6 INFRA_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda FDI — to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar; GDP — iqtisodiy o‘sish; INF — inflyatsiya; GE — davlat boshqaruvi samaradorligi; RQ — tartibga solish sifati; RL — qonun ustuvorligi; INFRA — infratuzilma; β — baholanishi lozim bo‘lgan koeffitsiyentlar; ε — xatolik.

Model faqat nazariy spetsifikatsiya bo‘lib, koeffitsiyentlar real statistik ma’lumotlar bilan baholanmagan. Empirik tadqiqotda multikollinearlik, geteroskedastiklik, avtokorrelyatsiya va statsionarlikni tekshirish lozim.

4.4. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda davlatning institutsional mexanizmlari

Institutsional mexanizm investorlar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik, davlat tashkilotlari, iqtisodiy rag‘batlar, huquqiy kafolatlar va monitoring tizimlarining o‘zaro bog‘liq majmuidir. Uning samaradorligi loyihalarni boshlashdan investitsiyadan keyingi xizmatlargacha bo‘lgan jarayonlarda namoyon bo‘ladi.

4-jadval

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning institutsional mexanizmlari

Mexanizm	Yo‘nalish	Kutiladigan natija
Huquqiy himoya	Mulk va shartnomalar himoyasi	Ishonch oshishi
Ma’muriy soddalashtirish	Ruxsatnomalarni raqamlashtirish	Vaqt va xarajat kamayishi
Soliq siyosati	Maqsadli rag‘batlar	Rentabellik yaxshilanishi
Infratuzilma	Sanoat zonalari, transport	Ishlab chiqarish samaradorligi

Davlat-xususiy sheriklik	Xususiy kapital ishtiroki	Moliyalashtirish kengayishi
Investitsiyadan keyingi xizmat	Investorlar muammolarini hal qilish	Qayta investitsiya

Investitsiya imtiyozlarining samaradorligi alohida baholanishi kerak. Haddan tashqari keng imtiyozlar budjet daromadlarini kamaytirishi mumkin. Shu bois rag‘batlarni ish o‘rinlari, eksport, texnologiyalar transferi va mahalliy qo‘shilgan qiymat bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

4.5. O‘zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ustuvor yo‘nalishlari

O‘zbekiston sharoitida investitsiya siyosatining samaradorligini oshirish uchun xorijiy kapitalni faqat moliyaviy resurs emas, balki texnologiya, boshqaruv tajribasi va eksport bozorlariga chiqish manbai sifatida ko‘rish zarur.

Sanoat tarmoqlarida yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish, mahalliy korxonalar bilan kooperatsiya va texnologiyalar transferi ustuvor bo‘lishi mumkin. Energetika va infratuzilmaga investitsiyalar boshqa tarmoqlar samaradorligini ham oshiradi.

Raqamli iqtisodiyot va innovatsion xizmatlar iqtisodiy diversifikatsiya uchun imkoniyat yaratadi. Hududlar kesimida esa infratuzilma, mehnat resurslari, sanoat ixtisoslashuvi va bozor sharoitlarining farqlarini inobatga olgan investitsiya strategiyalari talab etiladi.

4.6. Davlat investitsiya siyosatini takomillashtirishning konseptual modeli

Nazariy tahlillar asosida besh bosqichli integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmi taklif etiladi:

1. Strategik rejalashtirish — ustuvor tarmoqlar va investitsiya maqsadlarini belgilash.

2. Institutsional muhit — huquqiy kafolatlar, shaffoflik va ma’muriy soddalashtirish.

3. Investitsiyalarni rag‘batlantirish — infratuzilma, maqsadli imtiyozlar va investorlar bilan hamkorlik.

4. Monitoring va baholash — loyihalarning iqtisodiy va ijtimoiy natijalarini o‘lchash.

5. Siyosatni takomillashtirish — baholash natijalari asosida mexanizmlarni yangilash.

Taklif etilgan model investitsiya siyosatini kapital oqimini ko‘paytirishdan tashqari, bandlik, eksport, texnologik rivojlanish va hududiy muvozanatga qo‘shilgan hissani baholashga yo‘naltiradi.

5. Xulosa

Davlatning iqtisodiy jarayonlardagi ishtiroki bozor mexanizmlarini to‘ldiruvchi, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi va investitsiya muhitini shakllantiruvchi institutsional omildir. Turli nazariy maktablar davlat aralashuvi iqtisodiy rivojlanish darajasi va mavjud muammolarga mos bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda davlat boshqaruvi samaradorligi, makroiqtisodiy barqarorlik, huquqiy kafolatlar, infratuzilma va inson kapitali o‘zaro bog‘liq. Investitsiya muhitining umumiy sifati alohida imtiyozlar bilan bir qatorda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston sharoitida institutsional islohotlar, tarmoq va hududiy investitsiya strategiyalari hamda investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini monitoring qilish tizimini rivojlantirish zarur. Xorijiy kapitalning qo‘shilgan qiymat, ish o‘rinlari, eksport va texnologik yangilanishga hissasini baholash ustuvor bo‘lishi lozim.

6. Amaliy taklif va tavsiyalar

1. Investitsiya siyosatini kapital hajmi bilan bir qatorda ish o‘rinlari, eksport va texnologiyalar transferi indikatorlariga bog‘lash.

2. Investorlar bilan ishlash va monitoring jarayonlarini raqamlashtirish.

3. Sanoat, energetika, qishloq xo‘jaligi, transport va raqamli iqtisodiyot uchun tarmoq strategiyalarini ishlab chiqish.

4. Hududiy investitsiya salohiyatini infratuzilma va mehnat resurslari asosida baholash.

5. Davlat boshqaruvi indikatorlari va investitsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni keyingi tadqiqotlarda ekonometrik baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.

2. Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan.

3. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.

CC BY 4.0 https://doi.org/10.5281/zenodo.24088234

4. Dunning, J. H. (1988). The Eclectic Paradigm of International Production. Journal of International Business Studies, 19, 1–31.

5. Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102.

6. Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, 22(1), 3–42.

7. Williamson, O. E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism. Free Press.

8. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65–94.

9. UNCTAD. World Investment Report. https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report

10. World Bank. Worldwide Governance Indicators. https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators

11. OECD. FDI Qualities Initiative. https://www.oecd.org/en/topics/fdi-qualities.html

12. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi O‘RQ-598-sonli «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni. https://lex.uz/docs/4664142

CC BY 4.0 https://doi.org/10.5281/zenodo.24088234